

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 45, Haziran/June 2021, 179-200

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/62823>

ISSN 2791-6812

İbn Ammâr el-Mevsilî'nin Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri*

Ibn 'Ammâr al-Mawşilî's Life and His Place in the Field of Hadith*

Yazar Bilgisi Author Information

Selim YILMAZ

Arş. Gör., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Şanlıurfa, Türkiye
Res Asst, Harran University Faculty of Theology, Şanlıurfa, Turkey
hfz-selim87@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-6660-6326

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned with iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that they get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.952995
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
30 Mart/March 2021	6 Haziran/June 2021

* Bu çalışma, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam etmekte olan "Hadis Tarihinde Cezire Bölgesi" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

* This article is based on PhD thesis titled "Northern Mesopotamia in the History of Hadith" which is underway at Graduate School of Social Sciences in Harran University.

Öz

Bu çalışma, 162/779-242/856 yılları arasında yaşayan Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî'nin hayatını ve hadis ilmindeki yerini incelemektedir. Çalışmada; ricâl ve usûl kaynaklarında İbn Ammâr'la ilgili tespit edilen bilgiler değerlendirilmiş ve onun ilmi kişiliğinin tanıtılması amaçlanmıştır.

Cezîre Bölgesi'nin Diyârırebîa kısmında bulunan Musul şehrine nisbet edilen İbn Ammâr el-Mevsilî, döneminin önemli hadis âlimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Erken yaşlarda hadis tedrisatına başlayan İbn Ammâr, dönemin ilim merkezlerinden Bağdat, Dımaşk, Kûfe, Mekke gibi yerleşim yerlerine rihleler yaparak pek çok hocadan ders almıştır. O, pek çok münekkit tarafından ta'dîl edilerek ilmi (ravileri) araştıran biri olarak tavsif edilmiştir.

İbn Ammâr el-Mevsilî, hadis rivayetindeki yetkinliği ve güvenilirliğinin yanı sıra rical bilgisiyle de ön plana çıkmıştır. Ricâl bilgisi ve rivayetlerin illetlerini tespit edebilmesi özelliği ile Ali b. Medîni'ye (ö. 234/848) benzetilmiştir. Cerh ve ta'dîl alanında özellikle Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'dan (ö. 198/813) önemli ölçüde istifade etmiştir. Ravilerle ilgili verdiği bilgilerle, kendinden sonra eser te'lif eden pek çok âlime kaynaklık etmiştir. Özellikle İbn Şâhin (ö. 385/996), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbn 'Asâkir (ö. 571/1176) ve Mizzî (ö. 742/1341) gibi müellifler, kitaplarında İbn Ammâr'dan pek çok nakilde bulunmuşlardır. Ricâl kaynaklarında ondan nakledilen bilgilere, ekseriyetle Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî (ö. 277/890) ve Hasan b. Süfyân eş-Şeybânî (ö. 303/915) vasıtasıyla yer verilmiştir. Günümüze ulaşmasa da İbn Ammâr'a nisbet edilen "*İlelü'l-hadîs ve ma'rifetü's-şuyûh*" isimli eser, sonraki dönemde ilelü'l-hadîs ve ricâl ilmi konusunda başvuru olan önemli bir kaynak olmuştur.

İbn Ammâr, genel olarak münekkitlerin ekseriyetine muvafık değerlendirmeler yapmıştır. Ancak bazı râvilerin cerh ve ta'dîlinde diğer münekkitlere nazaran müteşeddid veya mütesâhil davranmıştır. Ta'dîl ettiği râvilerin büyük bir kısmında "sika" tabirini kullanırken bazı râviler için "sikatün hüccetün, sikatün hâfizun, lâ be's bihî" gibi ifadeler de kullanmıştır. En çok kullandığı cerh lafzı ise "zayıf" olmuştur. İbn Ammâr el-Mevsilî, cerh ettiği râvilerde bazen cerh sebebini açıkça belirtmiştir. Bazı râvileri ve rivayetleri zaman, mekân, öğrenci ve hoca gibi unsurlarla beraber değerlendirme yoluna gitmiştir. İbn Ammâr, râvilerle ilgili değerlendirmelerinde bazen birkaç râviyi bir arada zikrederek onları mukâyese etmiştir. O, râvileri ayırt edici özelliklerden nisbe, isim, künye, vefat tarihi gibi bilgileri zikretmiştir. Râvi ile ilgili fırka mensubiyeti, itikâdî durumu gibi hususları açıklamış, râvileri siyasi ve itikâdî düşünceleri sebebiyle değil de özellikle rivayete ehliyetleri açısından değerlendirdiğini belirtmiştir.

İbn Ammâr, imlâ meclislerine katılarak hadis dinlemiş, isimlerin telaffuzunda hata olmaması için, hadisi bizzat mümlî'den (hocadan) duyma gayreti içinde olmuştur. Bazen kendi imkânlarıyla bazen de hocalarından rivayet ederek isnaddaki illetleri ortaya çıkarmaya gayret göstermiştir. Tedlîs yapan râvilerin tespit edilmesine katkı sağlamış, müdellis râvilerden hadis nakletmediğini beyan etmiştir. Bazı ravilere ait hadis nüshalarında tespit ettiği hataları düzelterek rivayetlerin daha sahih bir şekilde nakledilmesine katkı sağlamıştır. Hatalı rivayet nakletmede ısrar eden râvilerden rivayet almayı terk ettiğini belirtmiştir.

Farklı rivayet kaynaklarında İbn Ammâr'dan nakledilen 150 civarında rivayet bulunmaktadır. Kütüb-i Sitte müelliflerinden sadece Nesâî onun rivayetlerine yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, İbn Ammâr el-Mevsilî, Ricâl, Cerh, Ta'dîl, İlelü'l-hadîs

Abstract

This study examines Muhammed b. Abdullah b. 'Ammār al-Mawṣilī's life and place in the field of hadith, who lived between 162/779-242/856. In the study, some information on Ibn 'Ammār, found in dignitaries and hadith methodology sources, are compiled and it is aimed to introduce his scholarly character.

Being associated with the district of Mosul in Diyârîrebîa city in Cezîre region, Ibn 'Ammār al-Mawṣilī is regarded to be one of the important hadith scholars of the era. Beginning hadith studies at early ages, Ibn 'Ammār travelled to many significant schools in Baghdad, Dîmaşk, Kûfe, and Mecca to be taught by various teachers. He is validated by many critics as someone who seeks to study.

Ibn 'Ammār al-Mawṣilī stands out as a talented and reliable man in hadith narration as well as a knowledgeable person in the field of dignitaries. He is likened to Ali b. Medînî (d. 234/848) thanks to his knowledge in dignitaries and skill in finding hidden blemishes in narrations. He gets much from Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (d. 198/813) in the field of validation and invalidation. By presenting information on narrators, he led many upcoming scholars that published works. Particularly, Ibn Sâhin (d. 385/996), Hatîb el-Bağdâdî (d. 463/1071), İbn 'Asâkîr (d. 571/1176) and Mizzî (d. 742/1341) often refer to Ibn 'Ammār in their works. In the sources of dignitaries, he is mostly cited by Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî (d. 277/890) and Hasan b. Süfyân es-Seybânî (d. 303/915). Although having not reached today, Ibn 'Ammār's work "*İlelü'l-hadis ve ma'rifetü's-şuyûh*" becomes a significant source, referred to in the fields of hidden blemishes in hadith and dignitaries in upcoming eras.

Ibn 'Ammār mostly agrees with the evaluations of critics. However, in validating or invalidating some narrators, he behaved more rigid or smoother when compared to other critics. For many narrators that he validates, he uses the term "reliable". Similarly, he names some narrators as "reliable as a hadith provider, a reliable hadith memorizer, innocuous". The most common word for invalidation is "weak". Ibn 'Ammār al-Mawṣilī sometimes explains the reason why he invalidates some narrators. He examines some narrators in a holistic approach, including such factors as time, place, student and teacher. In his evaluations on narrators, Ibn 'Ammār occasionally compares some of them. He presents unique features of narrators such as affiliation, name, personal records, and date of death. He elaborates on the narrator's affiliations and their understanding of faith. However, he argues that he evaluates narrators according to their skill in narration rather than their political and creed-based opinions.

İbn 'Ammār attends hadith dictation meetings and listens to the hadiths carefully. To avoid any mistakes in pronouncing the names, he seeks to listen directly from teachers. He tries to reveal hidden blemishes in transmission of chain by narrating directly from his teachers and sometimes studying alone. He contributes to determining narrators who establishes untrue hadith connections. He claims that he does not transfer any hadiths from these narrators. By correcting mistakes in some copies of hadith narrators, he ensures that some narrations are more reliable. He also suggests that he avoids basing on narrators who insist on reporting erroneous narrations.

There are nearly 150 narrations by Ibn 'Ammār in various sources. However, among Kütüb-i Sitte authors, Nesâî only includes his narrations.

Keywords: Hadith, Ibn 'Ammār al-Mawṣilī, Dignitaries, Invalidation, Validation, Hidden Blemishes in Hadith

Giriş

Musulî âlimlerden İbn Ammâr el-Mevsilî; 80 yıllık hayatının büyük bir kısmını Musul ve ilmi faaliyetlerin yoğunlukta olduğu Bağdat'ta geçirmiştir. Ali b. Medîne (ö. 234/848), İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), İbn Sa'd (ö. 230/845), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi önemli musanniflerle aynı dönemde yaşamıştır. Te'lif çalışmalarının ivme kazandığı bu dönemde İbn Ammâr'ın da iki eser te'lif ettiği nakledilmiş, muhtemelen eserlerinin günümüze ulaşmaması sebebiyle diğer müellif âlimler gibi şöhret bulmamıştır. Ancak, ricâl kaynaklarında ondan nakledilen bilgilerin azımsanamayacak kadar çok olması, onun ilmine güvenilen önemli bir âlim olduğunu göstermektedir.

İbn Ammâr hakkında ülkemizde DİA maddesi dâhil herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması, bizi bu çalışmanın kaleme alınmasına sevk etmiştir. Arap dünyasında ise İbn Ammâr hakkında muhteva ve yöntem olarak birbirine yakın iki farklı çalışmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki; Abdülaziz Şâkir el-Kübeysî tarafından hazırlanan "*el-İmâm Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî ve cuhûduhû fi'l-cerh ve't-ta'dîl*" başlıklı makaledir.¹ Diğeri ise Abdullah Mustafa Murtecî tarafından yayımlanan "*Menhecû'l-İmâm Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî fi nakdi'r-ricâl*" başlıklı çalışmadır.²

Bu çalışmada İbn Ammâr'ın önemli görülen bazı değerlendirmelerinin yanı sıra diğeri iki çalışmadan farklı olarak onun hadis usulüne katkısına da yer verilecektir.

1. İbn Ammâr el-Mevsilî'nin Hayatı ve Eğitimi

1. 1. Hayatı

Cezîre Bölgesi'nin³ Musul şehrinde 162/779 yılında dünyaya gelen İbn Ammâr'ın künyesi Ebû Ca'fer olup tam adı Muhammed b. Abdullah b. Ammâr b. Sevâde'dir. Dedesine nisbet edilerek "İbn Ammâr el-Mevsilî" ismiyle şöhret bulmuştur. Ezd kabilesinin Ğâmid koluna nisbetle el-Ezdî ve el-Ğâmidî; Bağdat'ın Muharram mahallesinde bir süreliğine ikamet etmesi sebebiyle el-Bağdâdî ve el-Muharramî nisbeleriyle anılmıştır. Musul'da doğması, Musul'da yetişmesi ve hayatının büyük bir kısmını burada geçirmesi sebebiyle de el-Mevsilî nisbesini taşımıştır.⁴

İbn Ammâr, İslam coğrafyasında kelâmî ve felsefî tartışmaların arttığı, ehli hadîsin Mu'tezile'nin mihnesine maruz kaldığı bir dönemde yaşamıştır.⁵ Kendisinin bizzat mihneye

¹ Abdülaziz Şâkir el-Kübeysî, "el-İmâm Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî ve cuhûduhû fi'l-cerh ve't-ta'dîl", *Mecelletü'l-Şer'iyye ve'l-Kânûn* 34 (Nisan 2008), 417-541.

² Abdullah Mustafa Murtecî, "Menhecû'l-İmâm Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî fi nakdi'r-ricâl", *Mecelletü Câmî'atü Ezher Özel Sayı-2* (2009), 1-100.

³ Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer alan coğrafi bölge için kullanılan bir isimdir. Bu bölge; Diyârımdar, Diyârırebâ ve Diyârıbekir olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Musul, Diyârırebâ kısmında yer alan bir yerleşim yeridir. Bk. Ramazan Şeşen, "Cezîre", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Şubat 2021).

⁴ Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Beyrut: Müessestü'r-Risâle, 1401/1981), 1/104; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dâru ğarbi'l-İslâmî, 2002), 3/419; Abdülaziz Şâkir el-Kübeysî, "İbn Ammâr el-Mevsilî ve cuhûduhû fi'l-cerh ve't-ta'dîl", 423-424.

⁵ Mihne; bazı Abbâsî halifeleri döneminde halku'l-Kur'ân konusunda bazı âlimlerin sorguya çekilip eziyet edilmesine ilişkin olaylara verilen isimdir. Bkz. Hayrettin Yücesoy, "Mihne", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Mayıs 2021).

muhatap olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmazken bu konuda Zehebî, İbn Ammâr'ın *et-Târîh* adlı eserinden naklederek bir anekdota yer vermiştir. Buna göre İbn Ammâr, Cehmîyye⁶ mensuplarını tekfir etmezken Ali b. Medîni, İbn Ammâr'a "onları neden tekfir etmediğini" sormuş. Ali b. Medîni "mihne" dönemindeki baskılardan sonra 'Kur'ân mahlûktur.' söyleminde bulununca İbn Ammâr, Ali b. Medîni'ye nasihat maksadıyla onun Cehmîyye mensupları için kendisine söylediklerini de hatırlattığı bir mektup yazmıştır. Yanında bulunanların ifadesine göre Ali b. Medîni, İbn Ammâr'ın mektubunu gözyaşları içinde okumuştur. Ali b. Medîni, sonraki zamanlarda İbn Ammâr'la yüz yüze görüştüğünde ona; "bir kırbaçla dahi ölecek kadar zayıf bir bedene sahip olduğunu, bu nedenle öldürülmekten korktuğu için Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söylediğini, dilinden çıkan sözleri kalbinin onaylamadığını" söylemiştir.⁷ İbn Ammâr, bu yaşananları anlattıktan sonra Mu'tezilî İbn Ebî Duâd'ın (ö. 240/854) sorgusundan (mihnesinden) kendisinin ve Musullu âlimlerin, Ali b. Medîni'nin "Musullular da benim dediğimi söylüyorlar" sözünü kurtulduklarını belirterek Ali b. Medîni'ye minnet etmiştir.⁸

Hayatı hakkındaki bilgiler, zikredilenlerle sınırlı olan İbn Ammâr'ın vefat yeri ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. O, 80 yaşındayken 242/856 yılında vefat etmiştir.⁹

1. 2. Hocaları ve Öğrencileri

İbn Ammâr, geniş sayılabilecek bir hoca ağından istifade etmiştir. Onun hocaları arasında Afîf b. Sâlim el-Mevsilî (ö. 183/799), Muâfâ b. İmrân el-Mevsilî (ö. 185/801), İsbâ b. Yûnus Ebû İshâk es-Sebîî (ö. 187/802), Ömer b. Eyyûb el-Mevsilî (ö. 188/803), Zeyd b. Ebu'z-Zerkâ' el-Mevsilî (ö. 194/809), Kâsım el-Cermî (ö. 194/809), Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzım ed-Darîr (ö. 194/809), Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198/813), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813-14) gibi 51 farklı râvi bulunmaktadır.

İbn Ammâr'dan 57 râvi farklı sayılarda rivayet almıştır. Ondaki hadis alanlar arasında Ali b. Harb el-Mevsilî (ö. 265/878), Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî (ö. 277/890), Ali b. Abdülazîz el-Begâvî (ö. 286/900), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903), Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî (ö. 301/913), el-Hüseyn b. İdrîs el-Herevî (ö. 301/913), Nesâî (ö. 303/915), Hasan b. Süfyân eş-Şeybânî (ö. 303/915), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö. 307/919) gibi râviler bulunmaktadır.¹⁰

⁶ Cehmîyye; Allah'a nisbet edilen kelimeler, semî vb. sıfatları; teşbihe yol açması ve araz olan sıfatların nisbetiyle O'nun sonradan ortaya çıkan (hâdis) varlıklara mahal teşkil etmiş olacağını ileri sürerek reddetmektedir. Cehmîyye'nin Allâh'ın kelam sıfatını reddetmesi, "mihne" olaylarına sebebiyet veren Mu'tezile'nin "Kur'ân mahlûktur." söylemi ile örtüşmektedir. İbn Ammâr'ın bu meseleyi zikretmesi de muhtemelen bu sebeplerdir. Bk. Şerafettin Gölcük, "Cehmîyye", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 18 Şubat 2021).

⁷ Bunun yanı sıra Ali b. Medîni'nin ömrünün son döneminde Halku'l-Kur'an düşüncesinden vazgeçtiğine dair nakiller de bulunmaktadır. Bkz. Fikret Özçelik, "Râvilerin Cerh ve Ta'dilinde Dönemsel Farklılıklar: Halku'l-Kur'an Örneği", *Din Bilimleri*, ed. M. Nesim Doru, Ömer Bozkurt (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2018), 235-237.

⁸ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1405/1985), 11/57.

⁹ Ebu'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl fi esmai'r-ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1400/1980), 25/513.

¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/418; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 25/510-511; Takıyyuddîn Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Amravî (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1995), 53/373-374. Hoca ve talebe sayısı, bilgisayar programı olan "cevâmi'u'l-kefîm"den istifade edilerek belirtilmiştir.

1. 3. Âlimlerin İbn Ammâr Hakkındaki Değerlendirmeleri

İbn Ammâr, hadis rivayetindeki yetkinliği ve güvenilirliğiyle pek çok âlim tarafından ta'dîl edilmiştir. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Saîd el-Kattân'ın meclisinde onu gördüğünü söylemiş, ondan rivayet alan bütün râvilerin onu sika kabul ettiklerine ve sadece iyilikle yâd ettiklerine dikkat çekmiştir.¹¹ Ebû Hâtim er-Râzî, (ö. 277/890) "lâ be's bihî" tabiri ile hadislerinin rivayet edilebileceğini, lakin kendisinin ondan hadis yazmadığını belirtmiştir.¹² Öğrencilerinden Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî (ö. 277/890) ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903), onu sika bir râvi olarak değerlendirmişlerdir. Sâlih b. Muahmmmed el-Esedî (ö. 293/906) "sikatün keyyisün", Nesâî ise "sikatün sâhibu hadîs" tabirleriyle onu övmüştür.¹³

İbn Hibbân (ö. 354/965), *es-Sikât* kitabında İbn Ammâr'ın ismini zikretmiş, İbn 'Adî (ö. 365/976), "rivayeti güzel olan sika bir râvi" olarak onu tavsif etmiştir.¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Mevsil* kitabının müellifi Ebû Zekeriyâ el-Ezdî'den (ö. 374/985) naklederek "Hadisi ve illetlerini bilen, hadis rivayeti için çok rihle yapan ve çok hadis toplayan bir kimsedir." ifadelerine yer vermiştir. el-Bağdâdî ise İbn Ammâr'ı "fazilet sahibi, ilmi araştıran bir râvi" olarak niteleyerek hafızasının kuvvetli olduğunu ve çok hadis rivayet ettiğini belirtmiştir.¹⁵

Zehebî (ö. 748/1348); "imâm, hâfız sadûk, hüccet, müfîdül-Mevsil ve muhaddisühâ" gibi tabirlerle onun hadis ilmindeki önemini vurgulamıştır.¹⁶ İbn Hacer, "sikatün hâfizün" tabirini kullanarak ta'dîl etmiştir.¹⁷

Görüldüğü üzere münekkitlerin kâhir ekseriyeti İbn Ammâr hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunurken Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, onu tenkit etmiş ve dayısının aleyhinde onun yalancı şahitlik yaptığını iddia etmiştir.¹⁸ Kaynaklarda Ebû Ya'lâ'nın tenkidinden farklı olarak başka cerh ifadelerine rastlanılmamıştır. Hakkındaki bu tenkidin de İbn Ammâr ile akranı olan Ebû Ya'lâ'nın dayısı arasındaki bir çıkar çatışmasının sonucu olduğunu düşünebiliriz. Ebû Ya'lâ, muhtemelen bu tenkidinden vazgeçmiş veya bu tenkidin onun adaletini zedelediğini düşünmüştür. Zira ağır bir cerh olsaydı Ebû Ya'lâ, *Müsned*'inde onun rivayetlerine yer vermezdi.¹⁹

¹¹ Ebû Ahmed b. 'Adî el-Cürcânî İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvid (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1997), 7/535-536.

¹² Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarabat: Dâiratu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1952), 7/302.

¹³ Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rife ve't-târîh*, 2/452; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Tesmiyetü meşâyihî'n-Nesâî*, thk. Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avni (Mekke: Dâru'l-Âlemü'l-Fevâid, 1423/2002), 54; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 53/377.

¹⁴ Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî İbn Hibbân, *es-Sikat*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han (Haydarabat: Dâiratu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 9/113; İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, 7/535.

¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/418, 420. Târîhu Mevsil kitabında, Ebû Zekeriyâ el-Ezdî'nin kullandığı ifade tespit edilememiştir. Târîhu Bağdâd'ın muhakkiki, bu ifadenin düşmüş olabileceğine işaret etmiştir.

¹⁶ Zehebî, *Siyerü a'lâm*, 11/469; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-marife, 1382/1963), 3/596; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dâru ğarbi'l-İslâmî, 2003), 5/1230.

¹⁷ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Rüşd, 1406/1986), 489.

¹⁸ İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, 7/535.

¹⁹ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ el-Mevsilî Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebû Ya'lâ* (Kahire: Dâru't-te'sîl, 1438/2017), 1/340, 4/449, 5/241.

1. 4. Eserleri

İbn Ammâr el-Mevsilî'ye gerek bibliyografik eserlerde gerek diğer ilgili literatürde atfedilen bazı eserler bulunmaktadır. İbn Ammâr, isminden anlaşılacağı üzere, hadislerin illeti ve râvilerin durumlarıyla ilgili bilgilerden oluşan "*İlelü'l-hadîs ve Ma'rifetü's-şuyûh*" adında bir eser te'lif etmiştir. Bu eseri İbn Ammâr'ın öğrencilerinden el-Hüseyn b. İdrîs el-Herevî'nin (ö. 301/913) naklettiği belirtilmiştir. Mizzî (ö. 742/1341), bu kitaptan istifade etmiş ve eser hakkında övgü dolu ifadeler kullanmıştır. Nitekim *Tehzib'ül-Kemâl*'de İbn Ammâr'ın râvi değerlendirmelerine sık sık yer verilmiştir.²⁰

Kaynaklarda İbn Ammâr'a ait olduğu söylenen bir "*Tarih*" kitabının varlığından bahsedilmiş ve o kitaptan nakillerde bulunulmuştur.²¹ Ancak bu kitaptan yapılan nakiller de ricâl bilgisi kapsamında olduğu için bu eserin de yukarıdaki *İlelü'l-hadîs ve Ma'rifetü's-şuyûh* ile aynı eser olması muhtemeldir. Konumuz açısından değerli olabileceğini düşündüğümüz bu kitap/kitapların günümüze ulaştığına dair bir bilgi tespit edilememiştir.

1. 5. Rivayetleri

İbn Ammâr'ın istifade ettiği hocalarının ve ondan hadis nakleden öğrencilerinin çokluğuna bakılarak rivayetlerinin daha fazla olması gerektiği düşünülebilir. Ancak topladığı, dinlediği ve naklettiği rivayetlerin tamamı ya yazıya aktarılmamış ya da günümüze ulaşmamıştır. Nitekim Mizzî'nin yer verdiği bir rivayette İbn Ammâr, hocası Vekî b. Cerrâh'ın "Esbât b. Muhammed el-Kuraşî'de (ö. 200/815) üç bin civarında rivayet vardır. Gidip ondan hadis dinleyin" tavsiyesi üzerine arkadaşlarıyla birlikte Esbât'a giderek ondan üç bin hadis dinlediğini söylemiştir.²² Bu rivayet hem İbn Ammâr'ın hadis rivayetine olan rağbetini, hem de günümüze ulaşanlardan daha fazla rivayeti bulunduğunu göstermektedir. Aynı şekilde İbn Ammâr'ın, 100 bin hadis yazdığını söyleyen Ebû Usâme Hammâd b. Usâme'nin (ö. 201/816) rivayetlerini ondan dinlemesi de onun çok sayıda rivayete vâkıf olduğuna işaret etmektedir.²³ Öte yandan o, dinlediği bütün rivayetleri nakletmemiştir. Zira zayıf bir râvi olarak değerlendirdiği Hammâd b. Amr en-Nasîbî'den (ö. ?) çok hadis dinlediğini, ancak onun rivayetlerini aktarmadığını söylemiştir.²⁴ Bu rivayet, onun hadis naklederken seçici davrandığını göstermektedir.

İbn Ammâr'dan günümüze ulaşan farklı rivayet kaynaklarında mükerrer olmayan 150 rivayet nakledilmiştir. İbn Ammâr'ın 51 farklı hocasından rivayetleri bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok Muâfâ b. İmrân'dan (58 rivayet) hadis almıştır. Musullu hocalarından Kâsım b. Yezîd el-Cermî'den 11, Afîf b. Sâlim'den 8, Ömer b. Eyyûb'dan ise 6 hadis almıştır. İbn Ammâr'dan ise 57 farklı râvi hadis nakletmiştir. Bunlar arasında 28

²⁰ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, thk. Abdurrahîm b. Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî (yy.: by., 1409/1989), 27; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/418; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 25/511; Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî Zirîklî, *el-A'lam* (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002), 6/221.

²¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 14/43; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 3/596, 4/312; Ömer Rıza Kehhâle, *Mü'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ, 1376–1957), 10/228; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951), 10/228.

²² Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 1/308, 2/355; Bedrûddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Meğânî'l-ahbâr fî şerhi esâmî ricâli Meânî'l-âsâr*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006), 1/45.

²³ Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bî, *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Ebû Amr el-Hüseynî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 2/56; Zehebî, *Siyerü a'lâm*, 9/278.

²⁴ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 1/598.

rivayet ile Ali b. Abdülaziz el-Begâvî, en çok rivayetini nakleden râvi olmuştur. Nesâî 21, el-Hasan b. Süfyân eş-Şeybânî 16, Ebû Ya'lâ ise 14 rivayetini nakletmiştir.

Kütüb-i Sitte müelliflerinden sadece Nesâî rivayetlerini zikretmiştir. Mükerrerlerle birlikte *el-Müctebâ*'da (*Sünen-i Süğrâ*) İbn Ammâr'dan 10 adet rivayet naklederken²⁵ *Sünen-i Kübrâ*'da ise onun 17 rivayetine yer vermiştir.²⁶ Ahmed b. Hanbel,²⁷ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî,²⁸ İbn Hibbân,²⁹ Taberânî (ö. 360/971),³⁰ Dârekutnî (ö. 385/995)³¹, Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014),³² Beyhakî (ö. 458/1066)³³ gibi müellifler de İbn Ammâr'ın rivayetlerini kitaplarında zikretmişlerdir.

1. 6. İlmî Kişiliği

İbn Ammâr, erken yaşlarda hadis tedrisatına başlamış, ilk eğitimini muhtemelen Musul'da almıştır. Muâfâ b. İmrân'ın onun ilk hocalarından biri olduğu düşünülmektedir. Bu konuda Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de naklettiği bir rivayette İbn Ammâr'ın şu sözüne yer vermiştir. "Muâfâ b. İmrân ile bir hadisteki bir harf hususunda (farklı şeyler söyledik) tereddüde düştük. O sustu. Ertesi gün Muâfâ, hadis meclisine geldiğinde hadis rivayetine başlamadan önce; '*O hadis, çocuğun söylediği gibidir.*' dedi." İbn Ammâr sözlerine devam ederek; "O sıralarda ben çocuktum. Sakallarım henüz çıkmamıştı." demiştir.³⁴ Bu rivayetten anlaşılmaktadır ki o, henüz çocuk yaşta düzenli olarak hadis meclislerine devam etmiştir. O yaşlardayken hocasının söylediğini düzeltmesi de onun hadis rivayetinde sağlam bir temele sahip olduğunu göstermektedir.

Geçimini ticaret yaparak sağlayan İbn Ammâr, defalarca Bağdat'a gitmiş, oradaki hadis hafızlarıyla ilmî müzakerelerde bulunmuş ve onlardan hadis nakletmiştir.³⁵ İbn Ammâr; Bağdat'ın yanı sıra Dimaşk, Kûfe, Mekke, Sâmerâ gibi yerleşim yerlerine de rihleler yapmış, farklı hocalardan istifade etmiştir.³⁶ Rihle yaptığı yerlerde hadis

²⁵ Nesâî, "Sevh", 20, 36, 64 (h. no: 1220, 1271, 1310), "Zekât", 1 (h. no: 2435); Menâsikü'l-hac", 22 (h. no: 2656); "Buyû", 52 (h. no: 4589); "İmân", 13 (h. no: 5001); "Zinet", 9 (h. no: 5060); "Eşribe", 18, 25 (h. no: 5571, 5609).

²⁶ Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdulmun'im (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2001), 1/298; 2/45, 65, 84, 311; 3/5; 4/18; 5/71, 81; 6/52; 7/332, 464, 346; 8/190, 320; 9/397; 10/317, 366.

²⁷ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb Arnavut, Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001), 2/247.

²⁸ Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebû Ya'lâ*, 1/340, 4/449, 5/241.

²⁹ İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, thk. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, ts.), 6/68.

³⁰ Bazı rivayetleri için bkz. Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Humejdî Abdülmecid es-Selefi (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1983), 1/362, 366; 2/163, 164; 3/196...; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Abdülmühsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, Târik b. İvâdullah (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.), 2/159, 160, 161... Taberânî, İbn Ammâr'ın pek çok rivayetine yer vermiştir. Bu rivayetlerde, ekseriyetle Ali b. Abdülaziz el-Begâvî (ö. 286) → İbn Ammâr → Muâfâ b. İmrân tarihini kullanılmıştır. .

³¹ Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, Hasan Abdulmun'im (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1424/2004), 1/217, 440.

³² Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ala's-sahîhayn*, thk. Mukbil b. Hâdî (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.), 1/101, 245, 562.

³³ Amed b. el-Hüseyn b. Ali El-Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423), 4/520, 5/172, 7/364, 8/101, 12/406.

³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Sevrakî, İbrâhîm Hamdî el-Medênî (Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, 1409/1989), 147.

³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/418.

³⁶ Muhammed b. Halef Vekî, *Ahbârü'l-kudât*, thk. Abdülaziz Mustafa el-Merâğî (Mısır: Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, 1366/1947), 3/185; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 53/373.

nakletmenin yanında râvilerin durumları hakkında da bilgi sahibi olmak istemiş, gittiği yerdeki âlimlere râvilerle ilgili sorular sormuştur.³⁷

İbn Ammâr, imlâ' meclislerine katılarak hocalarından hadis dinlemiştir. Rivayetleri en doğru şekilde öğrenmek için gayret göstermiş, herhangi bir hataya mahal vermemek için rivayetleri bizzat ilk kaynağından dinlemeye çalışmıştır. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî'nin naklettiği bir rivayette İbn Ammâr; "Ben asla 'müstemlî'den (herkes tarafından duyulabilmesi için hadis meclisinde, hadisi tekrar eden kişi) hadis yazmam. Çünkü onun ne söylediğinden emin olamam. Direk 'mümlî'den (hadisi anlatan râvi) hadis yazarım. Zira o tashîf ve tahrîften³⁸ sakınmak amacıyla rivayetin isnadında geçen râvilerin isimlerini tam olarak telaffuz etmektedir. Mâhir olmayan bir müstemlînin ise tashîf ve tahrîf yapmadan عُيَيْدَةَ وَعَبِيدَةَ , عَبَّاسٍ وَعَبَّاسٍ , بُسْرٍ وَبُسْرٍ gibi isimleri doğru şekilde telaffuz edeceğinden emin olunmaz."³⁹ demiştir. Bu tavrıyla İbn Ammâr'ın hadis rivayetinde ne kadar titiz olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Ammâr, hadis rivayetinde isnadın önemli olduğuna Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'dan naklettiği şu söz ile değinmektedir. "Öncelikle hadise değil de isnada bakın. Zira isnad sahih değilse metne bakmanın anlamı yoktur."⁴⁰ Bu prensibin bir gereği olarak İbn Ammâr, hadis rivayetinde isnada ve ricâl bilgisine daha fazla odaklanmış ve gayretlerini bu yönde yoğunlaştırmıştır. Hadislerin illetinin tespiti ve ricâlin ahvâli ile ilgili araştırmalar yapmış ve tespitlerini kaleme alarak kendinden sonraki âlimlere kaynaklık etmiştir. Ya'kûb b. İshâk b. Ziyâd el-Kulûsî (ö. 271/884); "İbn Ammâr'ın hadis ilminde Ali b. Medîni gibi olduğunu" söyleyerek onun bu alandaki yetkinliğini vurgulamıştır.⁴¹

İbn Ammâr'ın hadis birikimi, duyduğu veya (nüshada) gördüğü hadislerdeki hataları tespit edip düzeltebilecek kadar ileri düzeydeydi. O, bazen hatalı ve illetli rivayetleri bulup tashih etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye'de* yer verdiği bir rivayete göre İbn Ammâr; Ebû Mes'ûd Abdurrahman b. Hasan ez-Zeccâc el-Mevsilî'nin (ö. 191-200?) kitaplarını (yazdığı rivayetleri) görüp bu rivayetlerdeki hataları tespit etmiş ve Ebû Mes'ûd'a "Bu hadisleri rivayet etme!" demiştir. Bunun üzerine o da İbn Ammâr'a; "Bana bu rivayetleri tashih et." demiştir. İbn Ammâr, bir kişi ile beraber rivayetleri tashih etmiştir. Ebû Mes'ûd, hatalı rivayetleri nakletmeyeceğinin güvencesini vermiş, ancak daha sonra bu hatalı rivayetleri tekrar aktarmaya devam etmiştir. İbn Ammâr, daha sonra onunla karşılaştığında bu durumu ona sormuş, o da hatalı rivayetleri nakletmeyeceğini tekrar söylemiştir. Ancak aynı şekilde hatalı rivayetleri nakletmeye devam edince İbn Ammâr, artık ondan bir harf bile almadığını ifade etmiştir.⁴² Bu rivayete göre İbn Ammâr, bazı rivayetlerini tashih ettikten sonra aynı hatayı defalarca tekrarlayan Ebû Mes'ûd ez-Zeccâc

³⁷ Örneğin Dimaşk'teyken Ali b. Urve ed-Dimaşkî (ö. ?) ile ilgili olarak "onun nasıl biri olduğunu" Dimaşk'teki âlimlere sorduğunu, onların da onun için "sika" dediklerini nakletmiştir. Bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 43/90.

³⁸ Tashîf ve Tahrîf: Sened veya metinde hareke, harf yahut yazı değişikliği yapılmasıdır. Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâları Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011), 303, 308.

³⁹ Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ' ve'l-müstemlî'*, thk. M. Weisweiler (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1401/1981), 171.

⁴⁰ el-Kâ'bî, *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifetü'r-ricâl*, 2/8; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd Tahhân (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1403/1983), 2/102.

⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/419; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 53/376.

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 148.

el-Mevsilî'nin rivayetlerini terk etmiştir. Yani o, "fartu'l-gaflet"⁴³ sahibi râvilerin rivayetlerini terk etmiştir.

1. 7. Rivayetlerdeki İletti Tespit Etmesi

İbn Ammâr, isnaddaki illetleri ortaya çıkarmak için de gayret göstermiştir. Örneğin bazı ricâl ve hadis kaynaklarında⁴⁴ tâbiinden olan Urve b. Ruveym'in (ö. 125/742) sahabî Ebû Sa'leb el-Huşenî'den (ö. 75/694) hadis işittiği söylenmiş, ancak İbn Ammâr; Ebû Sa'leb'ten onun hadis dinlemediğini tespit etmiştir.⁴⁵ İbn Ammâr'n verdiği bu detay sayesinde "Urve b. Ruveym → Ebû Sa'leb" tarikiyle nakledilen rivayetlerin illetli olduğu ve bu rivayetlerin muttasıl olmadığı anlaşılmaktadır.

İbn Ammâr, hadislerin illetini, hocalarından yaptığı nakillerle de tespit etmeye çalışmıştır. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî'nin naklettiği bir rivayette; hocası Abdurrahman b. Mehdî, İbn Ammâr'a nerelerde olduğunu sormuş, O da; "Ravh b. Ubâde (ö. 205/820) adındaki bir râvinin yanında olduğunu ve kendisinden 'men kezebe aleyye' hadisini 'Ravh b. Ubâde → Şu'be → Ebu'l-Feyz → Muâviye' tarikiyle işittiğini" söylemiştir. Abdurrahman b. Mehdî de Ravh b. Ubâde'nin hata yaptığını söyleyerek onu tenkit etmiştir. Ardından "bu senedin doğrusunun 'Şu'be → (ismi açıklanmayan) bir râvi → Ebu'l-Feyz → Muâviye' tariki olduğunu" söylemiştir. Burada Abdurrahman b. Mehdî, İbn Ammâr'a tedlis yapan Ravh b. Ubâde ile ilgili uyarıda bulunmuş, İbn Ammâr da bu hadiseyi naklederek Ravh b. Ubâde'nin tedlis yaptığını dikkat çekmiştir.⁴⁶

Dârekutnî'nin belirttiğine göre İbn Ammâr, "Abdurrahman b. Mehdî → Hemmâm b. Yahyâ → Mezîd b. Hilâl" tarikiyle dinlediği bir rivayetin aynısını Vekî' b. Cerrâh'tan da dinlediğini; ancak Vekî'in bu rivayetin senedinde yer alan Mezîd b. Hilâl'in ismini yanlışlıkla Hilâl b. Mezîd olarak naklettiğini belirtmiş ve Abdurrahman b. Mehdî'nin naklettiği isnadın daha doğru olduğunu söylemiştir.⁴⁷ Bu rivayette de İbn Ammâr, iki farklı hocasından dinlediği rivayetteki bir illeti (Vekî'nin maktûb⁴⁸ olarak rivayet ettiğini) tespit etmiştir.

2. İbn Ammâr el-Mevsilî'nin Ricâl İlmindeki Yeri

İbn Ammâr, ricâl bilgisi konusunda temayüz etmiştir. Râvilerle ilgili değerlendirmelerini kendinden sonra kaleme alınan rical kaynaklarının ekseriyetinde görebilmekteyiz. Özellikle öğrencisi Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî, İbn Şâhin, Hatîb el-Bağdâdî, İbn 'Asâkîr ve Mizzî kitaplarında İbn Ammâr'dan pek çok nakilde bulunmuşlardır. Bu rivayetlerin muhtevasına bakıldığında İbn Ammâr'ın daha sonra müstakil olarak te'lif edilen hadis usûlünün alt dallarına kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz. Örneğin bazı râvilerin vefat tarihlerini vererek "el-vefâyât"; kardeş olan râvilere değinerek "el-ihve ve'l-ehavât"

⁴³ Ravinin ezberleyerek veya yazarak aldığı hadisi dikkatsizlik yahut dalgınlık sebebiyle hatalı rivayet etmesidir. Bkz. Salahattin Polat, "Gaflet", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 18 Mayıs 2021).

⁴⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân (Haydarabat: Dâiratu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, ts.), 7/33; İbn Mâce, "Cihâd", 26 (h. no: 2831); İbn Hibbân, *es-Sikat*, 5/196.

⁴⁵ İbn Asâkîr, *Târîhu Dimaşk*, 40/231.

⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/385.

⁴⁷ Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-mühtelif*, thk. Muvakkfak b. Abdullah b. Abdülkadir (Beyrut: Dâru ğarbi'l-İslâmî, 1406/1986), 4/2034-2035.

⁴⁸ Maktûb: Isnadda veya metindeki kelimeleri yerini değiştirerek rivayet etmek anlamında kullanılan bir hadis terimidir. Bkz. Aydınlı, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, 168.

literatürüne katkıda bulunmuştur. Bazı râvilerin isim, künye, nisbe bilgilerini vererek “el-esmâ ve’l-künâ ve el-ensâb” ilmine malzeme sağlamıştır. Bu bilgiler vesilesiyle o, isim-künye benzerliği olan râvileri ayırt ederek “el-müttefik ve’l-müfterik” alanında yazılan çalışmaların bir nevi temelini oluşturmuştur. Ricâl (cerh-ta’dîl) ilminin alt dalları olan bu konularda verdiği önemli bilgiler, râvileri tanıyıp daha doğru değerlendirmede şüphesiz etkili olmuştur.

2. 1. İsim, Künye, Nisbe ve Vefât Tarihiyle İlgili Açıklamaları

İbn Ammâr, bazen isim veya künye benzerliği sebebiyle karıştırılması muhtemel bazı râvilerle ilgili bilgiler vererek onların farkı kişiler olduğunu belirtmiş ve onları cerh-ta’dîl açısından karşılaştırmıştır. Örneğin; İbâd b. Kesîr er-Remlî (ö. 171/787) hakkında “sâlih” tabirini kullanmıştır. Bu râvinin Kudüslü olduğunu ve aynı ismi taşıyan İbâd b. Kesîr el-Mekkî’den (ö. 141/758) daha sika olduğunu söylemiştir.⁴⁹ İsimleri aynı olan iki râviden Salt b. Dînar’ın (ö. 160/776) Basralı ve zayıf bir râvi olduğunu; Salt b. Behrâm’ın (ö. 140/757) ise Kûfeli ve sika bir râvi olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰

O, künyesi ile bilinen râvilerin isimlerini; ismiyle tanınan râvilerin de künyelerini vererek râvileri tanıtmıştır. Örneğin; İbn Asâkîr, İbn Ammâr’dan naklederek “künyesiyle meşhur olan sahâbî Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin (ö. 49/669) isminin Hâlid b. Zeyd olduğuna, sahâbî Ebû Bekre’nin (ö. 51/671) isminin ise Nufey’ b. el-Hâris olduğuna yer vermiştir.⁵¹ Sahâbî Ebû Vâkîd el-Leysî’nin (ö. 68/687) adını Avf b. el-Hâris; ismiyle tanınan Müslim b. Yesâr el-Basrî’nin (ö. 100/718) künyesini de Ebû Abdullah olarak kaydetmiştir.⁵²

İbn Ammâr, bazen nisbet edildikleri beldeleri de söyleyerek râvilerin durumlarını açıklamıştır. Örneğin Abdülkerîm b. Mâlik (ö. 127/744) ve Alî b. Bezîme’nin (ö. 133/750) Harranlı olduklarını ve ikisinin de sika râviler olduklarını belirtmiştir.⁵³

Bazı hocalarının vefat tarihleri İbn Ammâr’dan nakledilerek tespit edilmiştir. Örneğin Ya’kub b. Süfyân, hocası İbn Ammâr’dan naklederek Afif b. Sâlim (ö. 183/799), Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801), Ömer b. Eyyûb el-Mevsilî’nin (ö. 188/803) vefat tarihlerini kaydetmiştir.⁵⁴

2. 2. Cerh Tadil Metodu

İbn Ammâr, râvilerin hadis rivayetine ehil olup olmadıklarına baktığını, bu şartları taşıyıp da dünya görüşü sebebiyle kendisi ile aynı bakış açısına sahip olmayan kişilerden de rivayet alınabileceğini belirtmiştir. Buna karşın, yaşantısı sebebiyle herkes tarafından takdir edilen fakat hadis rivayetinden anlamayan kişilerden hadis alınamayacağını düşünmüştür. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî’nin zikrettiği bir rivayette; öğrencisi Hüseyin b. İdrîs, İbn Ammâr’a “Ali b. Ğurâb’ın (ö. 184/800) nasıl biri olduğunu” sormuş. O da onun “sâhibu hadîs (hadis rivayetine ehil biri) ve hadiste basiretli olduğunu” söylemiştir. Öğrencisi, şaşırarak “zayıf biri değil mi?” diye sorunca İbn Ammâr; “O Şiî idi. Ancak ben sâhibu hadîs olup da Şiî, Kaderî vb. görüşleri savunmak için yalan söylemeyen kişilerin rivayetlerini terk etmem. Buna karşın, (takva ve fazilet konusunda) Feth el-Mevsilî’den (ö. 170/786) daha

⁴⁹ İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi’s-sikât*, thk. Subhî es-Sâmîrî (Kuveyt: Dâru’s-selefiyye, 1404/1984), 170.

⁵⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 24/194.

⁵¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 16/37, 62/203.

⁵² İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 67/272, 58/126.

⁵³ Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 20/329.

⁵⁴ Ya’kûb b. Süfyân, *el-Ma’rife ve’târîh*, 1/174, 177, 180.

üst düzeyde olsa da rivayete ehil olmayan kişilerin rivayetini de almam.” demiştir.⁵⁵ İbn Ammâr, muhtemelen hocası Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dan etkilenecek şekilde düşünmüştür. Zira hocası da “sebt” olduğunu bildirerek Kaderî olması hasebiyle tenkit edilen Seyf b. Süleymân el-Mekkî'den rivayet almıştır. Zehebî, zikrettiği bu bilgide Yahyâ b. Saîd'in Kaderî görüşlere sahip Seyf b. Süleymân'dan rivayet almasına “müteseddid olmasına rağmen” ifadesini eklemiştir.⁵⁶

İbn Ammâr, râvileri cerh ederken onların hangi sebeple cerh edildiğini açıklamıştır. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî'nin naklettiği bir rivayette İbn Ammâr; Yahyâ b. Abdülhamîd el-Himmânî (ö. 228/843) ile ilgili olarak hadislerinin sâkit⁵⁷ olduğunu söylemiştir. Öğrencisi Hüseyin b. İdrîs (ö. 301/913), sebebini sorunca “Nerede garîb ceyyid bir rivayet varsa - Kûfeli, Beledî⁵⁸ ve Medîneli râvilerden- rivayet eder” demiştir.⁵⁹ İbn Şâhin'in zikrettiği bir örnekte ise İbn Ammâr, Ebû Şihâb el-Hannât'ın (ö. 171/787) içki içmesi sebebiyle tenkide maruz kaldığını söylemiştir.⁶⁰

İbn Ammâr, bazen şartlı cerh-ta'dîl yapmış, râvileri ve rivayetleri zaman, mekân, öğrenci ve hoca gibi unsurları dikkate alarak değerlendirmiştir.⁶¹ Örneğin Zehebî'nin naklettiği bir rivayette İbn Ammâr; ihtilât⁶² döneminde Saîd b. Arûbe'den (ö. 156/773) hadis almaları sebebiyle Vekî' b. Cerrâh ve Muâfâ b. İmrân'ın ondan naklettikleri rivayetlerin hiçbir şey ifade etmediğini belirtmiştir.⁶³ Hatîb el-Bağdâdî; İbn Ammâr aracılığıyla Yahyâ b. Saîd'in “Süfyân b. Uyeyne'de 197 yılından itibaren ihtilât hâsıl olmuştur. Bu tarih ve sonrasında ondan hadis nakledenlerin rivayetleri (lâ şey') önemsizdir.” sözüne yer vermiştir.⁶⁴ İbn Ammâr, hocasından bu bilgiyi naklederek ihtilâta maruz kalan râvilerin, ihtilât tarihinden itibaren rivayetlerinin nakledilmesinin doğru olmadığına işaret etmiştir. İbn Ammâr'dan nakledilen başka bir örnekte de o, Abdurrahman b. Abdullah b. 'Utbe el-Mes'ûdî (ö. 160) hakkında “İhtilât vukû' bulmadan önce o, sebt bir râviydi. Ancak Bağdat'ta ondan hadis dinleyenlerin rivayetleri zayıftır” diyerek râviyi ve rivayetlerini ihtilât durumuna göre değerlendirmiştir.⁶⁵ Bu kapsamda İbn Ammâr'ın Süfyân es-Sevrî hakkındaki “A'meş'in rivayetlerini ondan daha iyi bilirdi” sözü de Süfyân hakkında A'meş'ten naklettiği rivayetlerle şarta bağlanmış bir değerlendirme olarak kabul edilebilir.⁶⁶ Başka bir örnekte ise İbn Ammâr'dan Vekî' b. Cerrâh hakkında;

⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 130; Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İlelüt-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdürrahim Saîd (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987), 2/579.

⁵⁶ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/255.

⁵⁷ Cerhin Zehebî ve Sehavî'ye göre üçüncü, 'Irâkî'ye göre ikinci, İbn Hacer'e göre onuncu mertebesindeki râvil hakkında kullanılan bir tabirdir. Böyle bir râvinin rivayetleri hiçbir şekilde alınmaz. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 271.

⁵⁸ Musul'da yer alan bir köy/kasabadır. Bkz. Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvîni, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd* (Beyrut: Dâru's-Sâdir, ts.), 336.

⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/259-260; Zehebî, *Siyerü a'lâm*, 10/532.

⁶⁰ İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, 161.

⁶¹ Şartlı cerh-ta'dîl için bkz. Emin Âşıkutlu, “Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Tadiller ve Uygulamadaki Sonuçları”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (22 Ocak 2014), 51-55.

⁶² Yaşlanma veya kitaplarının zayı olması sebebiyle ravide meydana gelen hafıza bozukluğu, hadisleri birbirine karıştırma durumudur. Bk. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 129, 207.

⁶³ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/152.

⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/255; Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbn Salâh fî Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Nureddin 'Itr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 395.

⁶⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 35/19.

⁶⁶ Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rife ve'târîh*, 3/12.

“Kûfe’de onun döneminde ondan daha fakih ve hadisi daha iyi bilen kimse yoktu” şeklinde nakledilen değerlendirme de zaman, mekân ve konu ile sınırlandırılmış şartlı bir ta’dîl kapsamındadır. Bu örneklere baktığımızda İbn Ammâr’ın, râvileri değerlendirirken şartlı cerh-ta’dîl yapma yoluna gittiğini söyleyebiliriz.

İbn Ammâr, karşılaşmadığı birinden sanki hadis dinlemiş gibi nakilde bulunan (tedlis yapan) râvileri zayıf olarak değerlendirerek onlardan hadis rivayetinde bulunmadığını söylemiştir. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî’nin zikrettiğine göre İbn Ammâr; Hammâd b. Amr en-Nasîbî’nin (ö. ?) Zeyd b. Rufeyp’in (ö. 130/747) kitabını Abdülhamîd b. Yûsuf’tan (ö. ?) aldığını, ancak Hammâd’ın bizzat Zeyd’den hadisleri almış gibi naklettiğini söylemiştir. Kendisinin de Hammâd’dan pek çok hadis dinlediğini, fakat onun rivayetlerini kimseye nakletmediğini ifade etmiştir. Abdullah b. Mübârek ve Muâfâ b. İmrân’ın hadisle ilgili olarak hiçbir şey bilmeyen Hammâd’ın rivayetlerini nakletmelerine de hayret etmiştir.⁶⁷ Aynı şekilde Hammâd b. Amr’ın bir adam aracılığıyla A’mes’in 50 rivayetini aldığını, ancak bu rivayetleri A’mes’ten almış gibi naklettiğini belirtmiştir.⁶⁸ İbn Ammâr, hadis rivayetinde tedlis yapılmasını doğru bulmamıştır. Öğrencisi Ya’kûb b. Süfyân el-Fesevî’ye, hocası Muâfâ b. İmrân’ın “tedlîs ile zina (günahını) bir tuttuğunu” söyleyerek tedlîsi büyük bir kusur olarak kabul etmiştir.⁶⁹

İbn Ammâr, sahâbîlerin hepsinin âdil olduğunu, onların cerh-ta’dîl açısından araştırılmasına ihtiyaç olmadığını belirtmiştir. *el-Kifâye*’de zikredilen bir rivayette İbn Ammâr’ın öğrencisi Hüseyin b. İdrîs ona; “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ashâbından bir adamdan (mübhem olarak) şeklinde nakledilen bir hadis hüccet olur mu?” diye sormuş. O da; “Evet. İsmi zikredilmese de hüccettir. Zira sahâbîlerin hepsi (âdildir) hüccettir.” şeklinde cevap vermiştir.⁷⁰

2. 3. Râvileri Değerlendirme Usûlü

İbn Ammâr, bazı râvileri akrabalık bağlarına dikkat çekerek değerlendirmiş, onları birbirleriyle mukayese ederek birinin diğerlerine göre ön plana çıkan özelliğini vurgulamıştır. Örneğin; İbn Ammâr’a Ubeyd b. Ebî Ümeyye et-Tanâfisî’nin (ö. ?) çocuklarından hangisinin daha sebt olduğu sorulmuş, o da “hepsinin ‘sebt’ olduğunu; ancak Ya’lâ’nın diğerlerine nazaran daha çok hadis hıfzettiğini, Muhammed’in hadislere vukûfiyetinin daha iyi olduğunu, Ömer’in ise onların en büyüğü olup kardeşlerinin kendisinden rivayet ettiğini” belirtmiştir.⁷¹ Aynı râvileri Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel de değerlendirirken onlar sika olduklarını söylemekle yetinmişlerdir.⁷² Ancak İbn Ammâr, her bir râvinin farklı bir yönüne dikkat çekmiştir.

İbn Ammâr’dan nakledilen başka bir değerlendirmede o, “Ebû İshâk Yûnus es-Sebî’î’nin (ö. 152/669) hadis nakleden İsâ, İsrâîl ve Yûsuf adlarında üç çocuğunun olduğunu” belirtmiştir. Bunlar arasında İsâ b. Yûnus’un (ö. 187/802) “hüccet” ve kardeşleri arasında en sika olduğunu, güvenilirlik açısından ondan sonra sırasıyla Yûsuf ve İsrâîl’in

⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/14-15; Zehebî, *Mizânu’l-i’tidâl*, 1/598.

⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/14.

⁶⁹ Ya’kûb b. Süfyân, *el-Ma’rife ve’târîh*, 2/780.

⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 415.

⁷¹ İbn Şâhîn, *Târîhu esmâ’i’s-sikât*, 265.

⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/640-641.

geldiğini açıklamıştır.⁷³ İbn Ammâr'ın değerlendirmesi gibi (bütün aile fertlerini kapsayan) bir değerlendirmenin başka münekkitler tarafından yapıldığı tespit edilememiştir. İbn Ammâr; Zeyd b. Eslem'in (ö. 136/753) Usâme, Abdullah ve Abdurrahman adındaki çocuklarını Yahyâ b. Maîn'nin de değerlendirmesine benzer şekilde "leyse hadîsühüm bi şey" tabirini kullanarak cerh etmiştir.⁷⁴

İbn Ammâr, bazen akran iki râviyi karşılaştırarak kendi değerlendirmesine göre birini diğerine tercih etmiştir. Örneğin; öğrencisi Hüseyin b. İdrîs, İbn Ammâr'a "Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/804) ve Hâlid el-Vâsıtî'den (ö. 182/798) hangisinin daha sebt (sika) olduğunu" sormuş; O da Hâlid el-Vâsıtî'nin daha sebt olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵ İbn Ammâr'dan akran olan Hüşeym b. Beşîr (ö. 183/799) ve Ebû 'Avâne Vaddâh b. Abdullah (ö. 176/792) hakkında şu ifadeler nakledilmiştir. "İkisi bir konuda ihtilaf ettiklerinde biz Hüşeym'in sözünü kabul ederiz; çünkü onun hatası azdır."⁷⁶

İbn Ammâr, bazen râvilerin cerh-ta'dîl durumlarına katkı sağlayacağını düşündüğünden veya onları çok yakından tanıdığına dikkat çekmek için onların günlük hayatı ile ilgili bilgiler aktarmıştır. Örneğin Medâin kadılığı yapan Hammâd b. Delîl (ö. 190-200 arası) için "min sikâtî'n-nâs" tabirini kullanmış ve onun "Kâdı iken (takvasından dolayı) Medâin'den kaçtığını, onu Mekke'de kumaş ticareti ile uğraşırken gördüğünü" söylemiştir.⁷⁷

O, hakkında bilgi sahibi olmadığı râvilerle ilgili değerlendirme yapmaktan kaçınmıştır. Örneğin İbn Asâkir'in naklettiğine göre İbn Ammâr; "Dimaşk'te ikamet eden er-Rabî' b. Hazyân (ö. ?) adındaki bir râvinin aslen Basralı olduğunu" söylemiş, öğrencisi Hüseyin b. İdrîs'nin kendisine "sika mıdır?" diye sorması üzerine İbn Ammâr; "Bilmiyorum." cevabını vermiştir.⁷⁸

Ricâl kaynaklarında râvilerle ilgili İbn Ammâr'dan nakledilen bilgiler, ekseriyetle onun ifadeleri olarak yer almıştır. Ancak bazen hocalarının sözlerini veya râvilerle ilgili hocalarının tutumlarını zikrederek kendisi farklı bir değerlendirme yapmamış ve hocalarının değerlendirmelerini kabul etmiştir. Örneğin cerh-ta'dîl alanında kendisinden en çok istifade ettiği Yahyâ b. Sa'id'in bazı râvilerle ilgili tutumunu (كَانَ يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ لَا يَعْأَى بِغَلَانِ) "Yahya b. Sa'id falanı önemsemezdi" anlamına gelen ifadeyi kullanarak söz konusu râvileri hocasının cerh ettiğini belirtmiştir.⁷⁹

İbn Ammâr, bazen hocalarına râvilerle ilgili sorular sorarak onlar hakkında bilgi sahibi olmak istemiştir. Örneğin Zeyd b. Ebu'z-Zerkâ'a, Muhammed b. Râşid el-Huzâ'î'yi

⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/476; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdülhâdî İbn Abdülhâdî, *Tabakâtu Ulemâi'l-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî, İbrâhîm ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1417/1996), 1/408.

⁷⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetü'd-Dûrî)*, thk. Ebû Amr Muhammed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Felâh, 1434/2013), 1/156; İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, 54.

⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/228; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 8/103.

⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/140.

⁷⁷ İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, 66; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 7/238.

⁷⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 72/208.

⁷⁹ İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, 2/129; 5/12, 40; 7/437; 8/442. Bu râvilerden bazıları şunlardır: İsrâîl b. Yunus es-Seb'î (ö. 160/776), Şerîk b. Abdullah el-Kûfî (ö. 177/794), Ebû Hilâl Muhammed b. Selîm er-Râsî (ö. 167/783), Hemmâm b. Yahyâ b. Dînâr (ö. 164/781) vb.

(ö. 161/777) sormuş, o da Abdullah b. Mübarek'ten naklederek "onun doğru sözlü biri olduğunu ancak Kaderiyye ile itham edildiğini" söylemiştir.⁸⁰

İbn Ammâr, bazen ilim merkezlerinin önde gelen muhaddislerini bir arada zikretmiştir. Örneğin Kûfeli Abdülmelik b. Ebî Süleymân (ö. 145/762) ile 'Âsım el-Ahval'ın (ö. 142/759) ve Medîneli Yahyâ b. Sa'îd b. Kays el-Ensârî (ö. 144/761) ile Ubeydullah b. Ömer'in (ö. 147/764) hadiste otoriter olduklarını söylemiştir.⁸¹

2. 4. İbn Ammâr'ın Diğer Münekkitlerle Teâruzu

İbn Ammâr, genel olarak münekkitlerin ekseriyetine muvafık değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak bazı râviler hakkında kullandığı değerlendirmeler, diğer münekkitlerden farklı olmuştur. Öyle ki bazen münekkitlerin ekseriyetinin ta'dîl ettiği bir râviyi cerh ederek müteşeddid davranmış, bazen de herkesin cerh ettiği râviyi ta'dîl ederek mütesâhil davranmıştır. Râvi değerlendirmelerindeki bu tür farklı yaklaşımlar, muhtemelen içtihat farklılığından⁸² veya bir münekkidin diğerlerine göre sahip olduğu eksik/fazla bir bilgiden kaynaklanmaktadır.

İbn Ammâr, Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden Esed b. Amr el-Becelî'nin (ö. 190/806) re'y ekolünden olduğunu belirterek rivayetlerinin nakledilmesinde sakınca olmadığını "lâ be's bihi" lafzını kullanarak belirtmiştir.⁸³ Ancak İbn Şâhîn, İbn Ammâr'ın bu ifadelerinin Esed b. Amr için tezkiye olamayacağını, zira İbn Ebî Şeybe ve Yezîd b. Hârûn'un "Esed b. Amr'dan rivayet helal değildir" sözünün daha doğru olacağını söylemiştir. İbn Şâhîn bu düşüncesini; Musullu olan İbn Ammâr'ın Esed b. Amr'ı onlar kadar iyi tanımadığını söyleyerek temellendirmeye çalışmıştır.⁸⁴ İbn Şâhîn, Kûfeli olan ve Vâsıt kâdılığı yapan Esed b. Amr hakkında Kûfeli İbn Ebû Şeybe ve Vâsıtlı Yezîd b. Hârûn'un değerlendirmesini İbn Ammâr el-Mevsilî'nin değerlendirmesine tercih etmiştir. Bu bilgiler ışığında İbn Ammâr'ın, bu râvi hususunda mütesâhil davrandığını söyleyebiliriz.

İbn Ammâr, İbrâhim b. Tahmân el-Herevî'yi (ö. 163/780) "zayıf ve muzdaribü'l-hadîs" bir râvi olarak değerlendirmiştir.⁸⁵ Zehebî, bu râviyi cerh etmede İbn Ammâr'ı müteşeddid davranmakla eleştirmiştir.⁸⁶ Nitekim ricâl kaynaklarına baktığımızda da onu zayıf olarak niteleyen herhangi bir münekkide rastlanmamıştır. İbrâhim b. Tahmân el-Herevî (ö. 163/780) ile ilgili çağdaşı sayılabilecek Abdullah b. Mübarek'ten onun "hadiste sebt" olduğu nakledilmiştir.⁸⁷ İbn Ammâr ile aynı dönemde yaşayan münekkitlerden Yahyâ b. Ma'în onun hakkında "sika" tabirini kullanmıştır.⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, "sahîhü'l-hadîs, mukârib" ifadesini kullanarak onun Mürcie fikirlerine sahip olduğunu söylemiştir.⁸⁹ Ebû

⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/182.

⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/167; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 31/355.

⁸² Mehmet Emin Çiftçi, "Hadislerin Sihatinin Tespitinde İctihad Problemi", *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - ETÜSBED* 8 (2019), 51.

⁸³ İbn Şâhîn, *el-Mühtelif fihim*, thk. Abdurrahîm b. Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1420/1999), 21.

⁸⁴ İbn Şâhîn, *Zikrû men ihtelefe'l-ulemâ' ve nukkâdü'l-hadîs fihi*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî (Riyad: Mektebetü Edvâ'i's-selef, 1419/1999), 42.

⁸⁵ İbn Şâhîn, *Târîhu esmâ'i'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, 49.

⁸⁶ Zehebî, *Siyerü a'lâm*, 7/382; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/301.

⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sikat*, 6/27.

⁸⁸ Yahyâ b. Ma'în, *Târîhu İbn Ma'în*, 2/230.

⁸⁹ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Suâlâtü Ebî Dâvûd li'l-imâm Ahmed b. Hanbel fi cerhi'r-ruvât ve ta'dîlihîm* (Kahire: Dâru Fârûku'l-Hadîse, 1431/2010), 161.

İshâk el-Cûzcânî (ö. 259/872) de onun faziletli biri olduğunu ve ircâ' ile cerh edildiğini ifade etmiştir.⁹⁰ Sonraki dönem münekkitlerinden Ukaylî, onun ircâ' fikrini savunmada aşırıya kaçtığına dikkat çekmiştir.⁹¹ Dârekutnî ise onun "sika" bir râvi olduğunu, ancak ircâ' sebebiyle tenkide maruz kaldığını belirtmiştir.⁹² Bu değerlendirmelerin hiç birinde İbrâhîm b. Tahmân'ın zayıf biri olduğuna dair herhangi bir ifade kullanılmamıştır. Dolayısıyla İbn Ammâr, bu râvi hususunda müteşeddid davranmıştır.

Muhammed b. Bekr b. Osmân el-Bursânî (ö. 203/818) hakkında münekkitlerden İbn Sa'd; "sika",⁹³ Ahmed b. Hanbel; "sâlihü'l-hadîs",⁹⁴ 'İclî (ö. 261/875); "sika",⁹⁵ Ebû Hâtîm; "mahallühû sîdk"⁹⁶ tabirlerini kullanarak ta'dîl ederken İbn Ammâr, onun hakkında "hadis ehli biri değildi. Biz hadislerini terk ederdik. Ondan hadis işitmedik (almadık)" demiştir. Hatîb el-Bağdâdî, İbn Ammâr'ın bu sözüne yer verdikten sonra İbn Ammâr'ın bu cerh ifadelerini, el-Bursânî ile aynı dönemde yaşayan Yahyâ b. Sa'îd, Abdurrahman b. Mehdî gibi râvilere kıyasla kullanmış olabileceğini söylemiştir.⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, bu yaklaşımıyla İbn Ammâr'ın cerhini yumuşatmaya çalışmış olsa da "hadislerini terk ederdik" ifadesinin el-Bursânî için ağır bir ifade olduğunu belirtebiliriz. Nitekim münekkitlerin ekseriyetinin ta'dîl ettiği ve *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamının rivayetlerine yer verdiği⁹⁸ bir râvi hakkındaki bu değerlendirme, İbn Ammâr'ın cerh etmede müteşeddid davrandığını göstermektedir.

İbn Ammâr'ın, Muâviye b. Sâlih b. Hudayr (ö. 158/774) ile ilgili değerlendirmesine İbn Asâkir yer vermiştir. Buna göre o, "Muâviye b. Sâlih'in Endülüslü olduğunu, ondan insanların hadis aldığını, ancak onun hadis ile ilgili hiçbir şey bilmediğini iddia ettiklerini" belirtmiştir.⁹⁹ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'ın "Muâviye b. Sâlih'ten bir harf bile almazdık" sözü ile beraber; Ebû Hâtîm, Ebû Zür'a, Ahmed b. Hanbel gibi münekkitlerin onun hakkında kullandıkları ta'dîl ifadelerine de yer vermiştir.¹⁰⁰ İbn Ammâr'ın Muâviye b. Sâlih hakkındaki değerlendirmesinde muhtemelen hocası Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'dan etkilenmiştir.

Zikredilen örneklerden yola çıkarak İbn Ammâr'ın, bazı ravilerin değerlendirilmesinde hocası Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'dan etkilendiğini belirtebiliriz.

⁹⁰ Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk el-Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, thk. Abdülâlim Abdülâzîmel-Bestavî (Faysalabat/Pakistan: Hadîs Akademi, ts.), 356.

⁹¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ 'Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-kebîr*, thk. Abdü'l-mu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1984), 1/56.

⁹² Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî, *Suâlatü's-Sülemî li'd-Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Sa'd b. Abdullah el-Hamîd, Hâlid b. Abdurrahman el-Cureysî, (b.y.: y.y., 1427/2006), 92.

⁹³ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübra*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 7/216.

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi' li 'ulûmi'l-İmâm Ahmed er-Ricâl*, thk. Hâlid er-Rabât (Mısır: Dâru'l-Felâh, 1430/2009), 18/553.

⁹⁵ Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-'İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm*, thk. Abdülâlim Abdülâzîm el-Bestavî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405-1985), 2/232.

⁹⁶ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/212.

⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/444.

⁹⁸ Mizzî, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin rivayetlerine yer verdiğini bildirmiştir. Bkz. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 24/534.

⁹⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 59/51.

¹⁰⁰ İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/282-283.

Müteşeddîd biri olarak bilinen Yahyâ b. Saîd'in¹⁰¹ öğrencisi İbn Ammâr da Muhammed b. Bekr b. Osmân el-Bursânî, Muâviye b. Sâlih, Yahyâ b. Abdülhamîd el-Himmâni, İbrâhim b. Tahmân el-Herevî gibi bazı râviler hususunda müteşeddîd davranmıştır. Ancak genel olarak İbn Ammâr, münekkitlerin ekseriyetine muvafık değerlendirmelerde bulunarak mutedil bir münekkit olmuştur. Bazen de Esed b. Amr el-Becelî gibi bazı râviler hususunda mütesâhil davranmıştır.

Tüm değerlendirmeleri dikkate alındığında ise İbn Ammâr'ın mutedil ve mütesâhil¹⁰² arası bir münekkit olduğu söylenebilir. Ancak münekkitlerin gözlemleri ve sahip oldukları bilgiler ışığında içtihat ederek her râviyi ayrı ayrı değerlendirdiklerini göz önünde bulundurursak mutlak bir genellemenin zor olacağını da belirtmeliyiz.

2. 5. Kullandığı Bazı Cerh-Ta'dîl Lafızları

İbn Ammâr, pek çok râviyi cerh-ta'dîl açısından değerlendirmiştir. Bilgi verdiği bu râviler için o dönemde sıkça kullanılan sika, zayıf, hüccet gibi lafızları kullandığı gibi bazen de nadir kullanılan tabirleri kullanmıştır. Örneğin nadir kullanılan lafızlardan “كذاباً أفكاً” (yalancı, iftiracı) ifadesini, Yahyâ b. Maîn¹⁰³ ve İbn Ammâr'dan önce kullanan herhangi bir münekkidin varlığını tespit edemedik.

Abdülaziz Şâkir el-Kübeysî ve Abdullah Mustafa Murtecî tarafından yapılan çalışmalarda, İbn Ammâr'ın kullandığı cerh-ta'dîl lafızlarının büyük çoğunluğuna yer verilmiştir. Abdülaziz Şâkir el-Kübeysî, İbn Ammâr'ın değerlendirmelerini diğer münekkitlerin değerlendirmeleri ile karşılaştırırken Abdullah Mustafa Murtecî İbn Hacer'in değerlendirmelerini de esas alarak bir mukayese yapmıştır. Murtecî, çalışmasının sonunda İbn Ammâr'ın kullandığı ta'dîl lafızlarını 7 mertebede, cerh lafızlarını ise 3 mertebede tasnif etmiştir.¹⁰⁴ Murtecî'nin zikrettiği mertebeler tercih edilerek, eksik kalan bazı lafızlar da eklenip yeni bir tablo oluşturulmuştur.

Cerh Mertebeleri		
1.	<p>يضع الحديث ويكذب¹⁰⁵ كذاباً أفكاً لا يشك فيه أحد¹⁰⁶ كذاب¹⁰⁷ لا شيء كذاب¹⁰⁸ كذاب ليس بشيء¹⁰⁹ سقط حديثه¹¹⁰ لم يكن صاحب حديث, تركناه لم نسمع منه¹¹¹ ضعيف ذاهب¹¹² لا شيء¹¹³</p>	<p>Hadis uydurur ve yalan söylerdi. Yalancı ve iftiracı biri olması konusunda kimse şüphe etmez. Yalancıdır. Onun ve rivayetlerinin hiçbir kıymeti yoktur. Yalancıdır. Yalancıdır. Onun ve rivayetlerinin hiçbir kıymeti yoktur. Rivayetleri (alınmaz) sâkıttır. Sâhibü'l-hadis değildir. Biz rivayetlerini terk eder, ondan hadis işitmezdik. Zayıftır ve hadisi terkedilmiştir. Hiçbir şey değil. (hiçbir kıymeti yoktur.)</p>
2.	ضعيف ¹¹⁴	Zayıf
3.	منكر الحديث ¹¹⁵	Hadisi münkerdir.

¹⁰⁵ Muallâ b. Sabîh (ö. ?) hakkında kullanmıştır. Bkz. Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-mühtelif*, 3/1452.

¹⁰⁶ Abdurrahman b. Mâlik b. Miğvel (ö. ?) için kullanmıştır. Bkz. İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi'd-du'afâ'* ve'l-kezzâbîn, 128; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/505.

¹⁰⁷ Abdullah b. Hirâş el-Havşebî (ö. 161/777) için bu ifadeyi kullanmıştır. Bk.z İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi'd-du'afâ'* ve'l-kezzâbîn, 119.

Ta'dîl Mertebeleri		
1.	<p>لَمْ أَرِ مِثْلَ هَؤُلَاءِ الثَّلَاثَةِ فِي الْفَضْلِ¹¹⁶ مَا رَأَيْتُ بِدِمَشْقٍ أَفْضَلَ مِنْهُ¹¹⁷ مَتَقَنٌ حَافِظٌ، فَإِذَا رَوَى عَنِ الثَّقَاتِ فَحَدِيثُهُ حِجَّةٌ أَحْسَنُ مَا يَكُونُ¹¹⁸ ثِقَةٌ حِجَّةٌ¹¹⁹ ثِقَةٌ يُحْتَجُّ بِحَدِيثِهِ¹²⁰ ثِقَةٌ، لَيْسَ بَيْنَ النَّاسِ فِيهِ اخْتِلَافٌ¹²¹</p>	<p>Şu üç kişiden daha faziletlisini görmedim. Dımaşk'ta ondan faziletlisini görmedim. Sağlam ve hâfız biridir. Sika râvilerden rivayet ettiğinde hadisi son derece hüccet olur. Sika (güvenilir) ve hüccettir. Sikadır ve hadisi hüccet olarak kullanılır. Sikadır, insanlar arasında onun sika olması konusunda ihtilaf yoktur.</p>
2.	<p>حِجَّةٌ¹²² حِجَّةٌ وَهُوَ أَثْبَتُ مِنَ إِسْرَائِيلَ¹²³</p>	<p>Hüccet Hüccettir, İsrâîl b. Yûnus'tan daha sağlamdır.</p>
3.	<p>ثِقَةٌ¹²⁴</p>	<p>Sika</p>
4.	<p>لَا بِأَسَ بِهِ¹²⁵</p>	<p>Rivayetlerinin nakledilmesinde beis yoktur.</p>

¹⁰⁴ Bkz. Murtecî, "Menhecü'l-İmâm Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî fi nakdi'r-ricâl", 90-93.

¹⁰⁵ Muallâ b. Sabîh (ö. ?) hakkında kullanmıştır. Bkz. Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-mühtelif*, 3/1452.

¹⁰⁶ Abdurrahman b. Mâlik b. Miğvel (ö. ?) için kullanmıştır. Bkz. İbn Şâhîn, *Târîhu esmâ'i'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, 128; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/505.

¹⁰⁷ Abdullah b. Hirâş el-Havşebî (ö. 161/777) için bu ifadeyi kullanmıştır. Bk.z İbn Şâhîn, *Târîhu esmâ'i'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, 119.

¹⁰⁸ Muhammed b. Furât el-Kûfî (ö. ?) için kullanmıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/274.

¹⁰⁹ Amr b. Merzûk el-Bâhilî (ö. 224/838) için kullanmıştır. Bkz. İbn Şâhîn, *Târîhu esmâ'i'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, 141.

¹¹⁰ Yahyâ b. Abdülhamîd el-Himmânî (ö. 228/843) için bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/259-260.

¹¹¹ Muhammed b. Bekr el-Bersânî (ö. 203/818) için bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/445.

¹¹² İshâk b. Abdullah b. Ebî Ferve (ö. 144/761) için kullanmıştır. Bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 8/253.

¹¹³ Mükâtil b. Süleymân (ö. 150/767) hakkında bu ifade kullanılmıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15/218.

¹¹⁴ Hüseyin b. Abdullah el-Himyerî (ö. 190/805), Ebû Bekr el-Hezelî (ö. 167/783), Amr b. Dînâr (ö. 126/744) gibi râviler hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz İbn Şâhîn, *Târîhu esmâ'i'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, 73, 100, 140.

¹¹⁵ Yezîd b. Sinân er-Ruhâvî (ö. 155/772) için bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz. İbn Şâhîn, *Târîhu esmâ'i'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*, 198.

¹¹⁶ Muâfâ b. İmrân, Zeyd b. Ebu'z-Zerkâ' ve Kâsım el-Cermî için bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 10/73.

¹¹⁷ Hişâm b. İsmâîl el-Attâr (ö. 216/831) için bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/473.

¹¹⁸ Ebû Nu'aym el-Fadl b. Dukeyn et-Teymî (ö. 218/833) için bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz. Zehebî, *Siyerü a'lâm*, 10/155.

¹¹⁹ Abdülmelik b. Ebî Süleymân (ö. 145/762) için kullanmıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/137.

¹²⁰ el-'Alâ' b. Müseyyeb b. Râfi' (ö. 105/723) için bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, thk. Muhammed Sâdık (Dımaşk: Dâru'l-Kâdirî, 1997), 3/1735.

¹²¹ Abdülazîz b. Ömer b. Abdülazîz (ö. 150/767) için kullanılmıştır. Bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 36/330.

¹²² İsmâîl b. Ebû Hâlid el-Becelî (ö. 148/765), İsmâîl b. Uleyye (ö. 193/808) ve Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/803) hakkında bu tabiri kullanmıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/204, 8/191; Zehebî, *Siyerü a'lâm*, 6/177.

¹²³ İsâ b. Yûnus (ö. 187/802) için bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/476.

¹²⁴ Hâlid b. Seleme el-Fe'fâ' el-Mahrûmî (ö. 141/758), Şihâb b. Hirâş (ö. ?), Muhtâr b. Fulful el-Kûfî (ö. ?), Rabî'a b. Yezîd ed-Dımaşkî'nin (ö. 121/738) gibi pek çok ravi için bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 16/92, 23/214, 57/141, 72/198.

¹²⁵ Esed b. Amr el-Becelî'nin (ö. 188/803) için bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz. İbn Şâhîn, *el-Mühtelif fihim*, 21.

5.	صالح, صالح الحديث ¹²⁶ لا بأس به, ولم يكن صاحب حديث ¹²⁷	Rivayetleri nakledilmeye elverişlidir. Beis yoktur, hadîs sahibi değildir.
6.	ليس بحجة ¹²⁸ ما سمعتُ أحداً تركه ¹²⁹ ليس عندهم بحجة, كان رجلاً صالحاً ¹³⁰ يكون حديثه حجة؟ قال: لا ¹³¹	Hüccet değildir. Kimsenin onun rivayetlerini terk ettiğini duymadım. Münekkitlere göre hüccet değildir. Sâlih bir adamdır. Hadisleri hüccet değildir.
7.	ليس بمتروك, وهو شيخ ¹³²	Rivayetleri terk edilmemiştir.

Sonuç

➤ İbn Ammâr el-Mevsilî, erken yaşlarda hadis tedrisatına başlayarak ilk eğitimini Musul'da almış. Bağdat, Dimaşk, Kûfe, Mekke gibi ilim merkezlerine rihleler yapmıştır. Hocaları arasında Muâfâ b. İmrân el-Mevsilî, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, Süfyân b. Uyeyne, Vekî' b. Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî gibi önemli muhaddisler bulunmaktadır. Ricâl alanında ondan nakledilen bilgilerin büyük bir kısmı Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî ve Hüseyin b. İdrîs el-Herevî aracılığıyla gelmektedir.

➤ İmlâ' meclislerine katılmış, rivayetleri en doğru şekilde öğrenmek için rivayetleri bizzat ilk kaynağından (mümlî'den) dinlemeye çalışmıştır.

➤ Münekkitlerin ekseriyeti, güvenilirliğine vurgu yaparak rivayet ve ricâl alanında onun önemli biri olduğuna değinmişlerdir. Ricâl bilgisindeki derinliği sebebiyle Ali b. Medîni'ye benzetilmiştir.

➤ İbn Ammâr'a aynı eser olduğu düşünülen "*İlelü'l-hadîs ve ma'rifetü's-şuyûh*" ve "*Târîh*" adında günümüze ulaşmayan iki eser nisbet edilmiştir.

➤ Bazı râvilerle ilgili isim, künye, nisbe, vefat tarihi gibi bilgiler zikretmiş, kardeş olan râvileri tanıtmıştır.

➤ Cerh-Ta'dîl alanında önemli biridir. Hocası Yahyâ b. Sa'îd'den birçok râvi hakkında değerlendirme nakletmiştir. Hocalarından aktardıkları yanında kendisi de râvi değerlendirmesi yapmıştır. Ta'dîl ettiği râvilerde daha çok "sika" kavramını, cerh ettiği râvilerde ise "zayıf" kavramını kullanmıştır. Cerh ettiği bazı râvilerde cerh sebebini açıkça belirtmiştir. Cerh-ta'dîl değerlendirmelerinde onun genel olarak mutedil ve mütesâhil bir münekkit olduğu düşünülmektedir.

➤ Bazı râvilerin fırka mensubiyeti, itikâdî durumu gibi hususları açıklamış ancak bunun, râvi ehliyet sahibi ise ondan hadis alınmasına engel olmadığını belirtmiştir.

➤ Bazen şartlı cerh-ta'dîl yapmış, râvileri ve rivayetleri zaman, mekân, öğrenci ve hoca gibi unsurlarla beraber değerlendirme yoluna gitmiştir.

➤ Tedlîs yapan râvilerin tespit edilmesine katkı sağlamıştır. Müdellis râvilerden hadis nakletmediğini beyan etmiştir.

¹²⁶ Mukâtil b. Hayyân en-Nebtî (ö. 149/766), İshâk b. Yahyâ b. Talhâ (ö. 164/780) hakkında bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 8/301, 60/108.

¹²⁷ Halef b. Halîfe el-Eşca'î (ö. 181/797) için bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/263.

¹²⁸ Selâm b. Selem et-Tavîl'in (ö. 177/794) için bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/273.

¹²⁹ Husayf b. Abdurrahman (ö. 137/754) için kullanmıştır. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 16/388.

¹³⁰ Ca'fer b. Ziyâd el-Ehmer (ö. 167/783) için bu ibareyi kullanmıştır. Bkz. Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 5/40.

¹³¹ Şehr b. Havşeb (ö. 112/730) hakkında bu tabiri kullanmıştır. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 23/225.

¹³² Bekr b. Hüneys (ö ?) için bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/574.

- Bazen kendi tespitleriyle bazen de hocalarından istifade ederek isnaddaki illetleri ortaya çıkarmaya gayret göstermiştir.
- Kütüb-i Sitt'e'de sadece Nesâî rivayetlerine yer vermiştir. Farklı rivayet kaynaklarında 150 rivayeti bulunmaktadır.

Kaynakça

- Abdülazîz Şâkir el-Kübeysî. "el-İmâm Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî ve cuhûduhû fi'l-cerh ve't-ta'dîl". *Mecelletü'l-Şer'iyye ve'l-Kânûn* 34 (Nisan 2008), 417-541.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani. *el-Câmi' li 'ulûmi'l-İmâm Ahmed -er-Ricâl*. thk. Hâlid er-Rabât. 22 Cilt. Mısır: Dâru'l-Felâh, 1430/2009.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb Arnavut, Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Âşikkutlu, Emin. "Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Tadiller ve Uygulamadaki Sonuçları". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (22 Ocak 2014).
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 4. Basım, 2011.
- 'Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-. *Meğâni'l-ahbâr fi şerhi esâmî ricâli Meâni'l-âsâr*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Muhammed Abdülmü'îd Hân. 8 Cilt. Haydarabat: Dâiratu'l-Meârifü'l-Osmâniyye, ts.
- Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk el-. *Ahvâlu'r-ricâl*. thk. Abdülalîm Abdülazîmel-Bestavî. Faysalabat/Pakistan: Hadîs Akademi, ts.
- Çiftçi, Mehmet Emin. "Hadislerin Sıhhatinin Tespitinde İçtihad Problemi". *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - ETÜSBED* 8 (2019), 45-54.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *Sünenü'd-Dârekutnî*. thk. Şu'ayb el-Arnaût, Hasan Abdülmun'im. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1424/2004.
- Dârekutnî. *el-Mü'telif ve'l-mühtelif*. thk. Muvakffak b. Abdullah b. Abdülkadir. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ğarbi'l-İslâmî, 1406/1986.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Suâlâtu Ebî Dâvûd li'l-imâm Ahmed b. Hanbel fi cerhi'r-ruvât ve ta'dîlihîm*. Kahire: Dâru Fârûku'l-Hadîse, 1431/2010.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ el-Mevsilî. *Müsnedü Ebû Ya'lâ*. 5 Cilt. Kahire: Dâru't-te'sîl, 1438/2017.
- El-Beyhakî, Amed b. el-Hüseyn b. Ali. *Şu'abu'l-îmân*. thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1423.
- Gölcük, Şerafettin. "Cehmiyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 18 Şubat 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cehmiyye>
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-. *el-Müstedrek 'ala's-sahîhayn*. thk. Mukbil b. Hâdî. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd Tahhân. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1403/1983.
- Hatîb el-Bağdâdî. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Abdullah es-Sevrakî, İbrâhîm Hamdî el-Medênî. Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, 1409/1989.
- Hatîb el-Bağdâdî. *el-Müttefik ve'l-müfterik*. thk. Muhammed Sâdık. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kâdirî, 1997.
- Hatîb el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru ğarbi'l-İslâmî, 2002.
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdülhâdî. *Tabakâtu Ulemâi'l-hadîs*. thk. Ekrem el-Bûşî, İbrâhîm ez-Zeybek. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1417/1996.
- İbn 'Adî, Ebû Ahmed b. 'Adî el-Cürçânî. *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvid. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1997.

- İbn Asâkir, Takıyyuddîn Ebu'l-Kasım Ali b. Hasen b. Hibetullah. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Ğarâme el-Amravî. 80 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1995.
- İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarabat: Dâiratu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1952.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. 12 Cilt. Suriye: Dâru'r-Rüşd, 1406/1986.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî. *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*. thk. Şu'ayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, ts.
- İbn Hibbân. *es-Sıkat*. thk. Muhammed Abdülmüid Han. 9 Cilt. Haydarabat: Dâiratu'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Receb el-Hanbelî, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân. *Şerhu İlelüt-Tirmizî*. thk. Hemmâm Abdürrahim Sa'îd. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakatü'l-kübra*. thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafis Ömer b. Ahmed b. Osmân. *el-Mühtelif fihim*. thk. Abdurrahîm b. Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1420/1999.
- İbn Şâhîn. *Târîhu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*. thk. Abdurrahîm b. Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî. yy.: by., 1409/1989.
- İbn Şâhîn. *Târîhu esmâi's-sıkat*. thk. Subhî es-Sâmîrâî. Kuveyt: Dâru's-selefiyye, 1404/1984.
- İbn Şâhîn. *Zikrû men ihtelefe'l-ulemâ' ve nukkâdü'l-hadîs fihî*. thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî. Riyad: Mektebetü Edvâ'i's-selef, 1419/1999.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbn Salâh fî Ulûmi'l-Hadîs*. thk. Nureddin 'Itr. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1406/1986.
- 'İclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-. *Ma'rifetü's-sıkat min ricâli ehli'l-ilm*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestavî. Medine: Mektebetu'd-Dâr, 1405-1985.
- İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.
- Kâ'bî, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-. *Kabûlu'l-ahbâr ve ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Ebû Amr el-Hüseynî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Kazvîni, Zekerıyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Âsâru'l-bilâd ve ahbâru'l-ibâd*. Beyrut: Dâru's-Sâdir, ts.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mü'cemü'l-müellifin*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 1376-1957.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf. *Tehzibu'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşar Avvad Ma'rif. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1400/1980.
- Muhammed b. Halef Vekî. *Ahbârü'l-kudât*. thk. Abdülazîz Mustafa el-Merâğî. 3 Cilt. Mısır: Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kubrâ, 1366/1947.
- Murtecî, Abdullah Mustafa. "Menhecü'l-İmâm Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsilî fî nakdi'r-ricâl". *Mecelletü Câmî'atü Ezher* Özel Sayı-2 (2009), 1-100.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *Sünenü'l-kubrâ*. thk. Hasan Abdulmun'im. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2001.
- Nesâî. *Tesmiyetü meşâyihî'n-Nesâî*. thk. Şerîf Hâtım b. Ârif el-'Avnî. Mekke: Dâru'l-Âlemü'l-Fevâid, 1423/2002.
- Özçelik, Fikret. "Râvilerin Cerh ve Ta'dilinde Dönemsel Farklılıklar: Halku'l-Kur'an Örneği". *Din Bilimleri*. ed. M. Nesim Doru, Ömer Bozkurt. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Özdemir, Veysel. "Cerh Ta'dil İlminde Müteşeddî ve Mütessâhil Âlimler ve Uygulamalarında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (01 Aralık 2014), 129-175.
- Polat, Salahattin. "Gaflet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 18 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gaflet--hadis>
- Sem'ânî, Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-. *Edebü'l-İmlâ' ve'l-müstemlî'*. thk. M. Weisweiller. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1401/1981.

- Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-. *Suâlatü's-Sülemî li'd-Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Sa'd b. Abdullah el-Hamîd, Hâlid b. Abdurrahman el-Cureysî. B.y.: y.y., 1427/2006.
- Şeşen, Ramazan. "Cezîre". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Şubat 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezire>
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Abdülmühsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, Târik b. İvadullah. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.
- Taberânî. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Humejdî Abdülmeccid es-Selefi. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 2. Basım, 1983.
- 'Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *ed-Du'afâu'l-kebir*. thk. Abdü'l-mu'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1984.
- Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekeriyâ. *Târîhu İbn Ma'în (Rivâyetü'd-Dûrî)*. thk. Ebû Amr Muhammed b. Ali. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Felâh, 1434/2013.
- Ya'kûb b. Süfyân. *el-Ma'rife ve'târîh*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1401/1981.
- Yücesoy, Hayrettin. "Mihne". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 18 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mihne>
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-marife, 1382/1963.
- Zehebî. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1405/1985.
- Zehebî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru ğarbi'l-İslâmî, 2003.
- Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî. *el-A'lam*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 15. Basım, 2002.